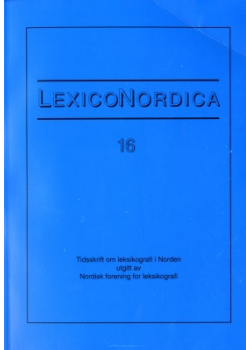


LexicoNordica

Forfatter:	Kjetil Rå Hauge [Ordbøger med menneskelig ansigt]	
Anmeldt værk:	Evgenij Rivelis, 'Kak vozmožen dvujazyčnyj slovar'. Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Slavic Studies 36. Stockholm 2007, 408 s.	
Kilde:	LexicoNordica 16, 2009, s. 307-314	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive	

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre LexicoNordica (1-16) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Kjetil Rå Hauge

Ordbøker med menneskelig ansikt

Evgenij Rivelis, *Kak vozmožen dvujazyčnyj slovar'*. Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Slavic Studies 36. Stockholm 2007, 408 s.

Det første visuelle inntrykket av boken får en til å stusse – et episk volum (over 400 sider) og et genremessig forvirrende bilde av forfatteren og hans hund på bakre omslag. Den russiske tittelen betyr ”hvordan en tospråklig ordbok er mulig”, mens tittelen på den engelskspråklige tittelen for avhandlingen på s. 5 lyder ”How is the bilingual dictionary possible?” – **med** spørsmålsteget. Når man så begynner å lese, oppdager man at det engelske spørsmålet nok er ment retorisk: dette er en oppskrift på hvordan man skal lage en tospråklig ordbok, og dette forklares om ikke episk, så ihvertfall ytterst grundig, med mange detaljer, et stort problemgalleri og et rikt utvalg av eksempler.

Rivelis kaller sin modell ”en ordbok for produktiv forståelse”, i den forstand at den skal lære brukeren å kjenne det fremmede ordet like godt som et av sine egne, og være i stand til å produsere en ekvivalent tekst på sitt eget språk (ss. 13, 77–78). Hans metode er hentet fra kognitiv lingvistikk, en retning innenfor lingvistikken som tar utgangspunkt i menneskelig kognisjon, de mentale bilder mennesker danner seg av begreper, og i språkets metaforer. En språklig form kan i den ses som et konseptuelt nettverk av mer eller mindre perifere elementer bundet sammen ved forskjellige former for likhet, eventuelt også forbundet med en sentral prototyp. Nettverkene kan visualiseres ved å tegne dem opp som grafiske enheter (sirkler el.lign.) forbundet med linjer, slik Rivelis gjør bl.a. for russisk *stol* ’bord’ på s. 49.

Eksempelartikkelen for *stol* i en tenkt rusisk-engelsk ordbok (s. 65–67) inneholder først en tilnærmet definisjon av en prototyp: ”A rather broad, flat, somewhat thick piece of solid material, held level or not too slant at one-half of a man’s height above the floor, used to put things on temporarily, especially for eating, so that they can be handled comfortably while sitting”. Deretter er den delt i to deler: ”At table”, hvor vi finner bruksmåter relatert til det å spise og ”On the table” for andre funksjoner. De spiserelaterte er igjen oppdelt i ”Dinner is served” og ”Inviting to (take a sit [sic, for seat – KRH] at) the table”. Under

”Dinner is served” finner vi semantiserings som ”dishes, food on the table’ **raznoobraznyj stol** variety/varied choice of dishes, well-assorted menu”, ”style or kind of cooking’ [...] **ruskij stol** Russian cuisine”; og under ”Inviting to the table”, hvor måltid ikke er i fokus, men fremdeles ideen om en ”close circle” omkring bordet: ”games’ [...] **bil’jardnyj stol** billiard table”. Medlemmene i et konseptuelt nettverk kan ha relasjoner til mer en ett annet medlem, og forfatteren noterer at eksemplene under semantiseringen ’games’ hører like godt hjemme i den andre hovedkategorien ”On the table”, med subkategorier ”According to function”, med medlemmer som ”furniture [...] **pis’mennyj stol** desk, bureau” og ”hist.: a desk where a specific bureaucratic paper work is carried out = figuratively: an office for a specific public service [...] **stol zakazov** order desk, home delivery service”.

Det nærmeste tradisjonelle sammenligningsgrunnlag for dette er tilsvarende artikkel i den klassiske store ettbinds russisk-engelske ordbok (RAS 1985). Dette er en sammenligning som Rivelis ikke selv gir (han drøfter i stedet bl.a. strukturen for lemmaet i énspråklige engelske ordbøker), men den gir et bra bilde av en strukturering som er språkintern, basert på hva lemmaet kan referere til, mens Rivelis’ er basert på menneskers forestillinger om konseptet ’bord’ og de sammenhenger det kan fungere i. I RAS er lemmaet gitt tre betydninger (semantiserings oversatt til norsk, tilde-notasjon ekspandert, og russiske eksempler for klarhets skyld satt i halvfet av meg – KRH): ”1. table; **pis’mennyj stol** writing-table, desk”, mens idiomene som gis under denne betydningen alle er relatert til spise-betydningen; ”2. (om kost) board, diet (kjøkken) cooking, cuisine [...] **dietičeskij stol** invalid dietary”; og ”3. (avdeling i foretak) department, section; **stol zakazov** department for orders/delivery”.

Skal man vise hvordan tradisjonelle ordbøker kommer til kort, kan man knapt velge noe bedre eksempel enn diskurspartikler (pragmatiske partikler). Tittelen på kapittel 1, ”– Nu?! – Čto značit ’nu?’” kan vi litt fritt oversette med ”Vel, hva betyr ’vel?’”, og kapitlet tar utgangspunkt i problemet med å beskrive den russiske diskurspartikkelen nu. I tradisjonelle beskrivelser, både i énspråklige og tospråklige ordbøker, tillegges partikkelen en rekke ”betydninger” som kan være tildels motstridende: den kan for eksempel ifølge Oxford Russian Dictionary både uttrykke ’beundring, henrykkelse’ (*voschiščenie*) og ’indignasjon, harme’ (*negodovanie* – disse norske oversettelsene er lånt fra Berkov 1987), uten at det sies noe om hvordan man får til å uttrykke det ene eller det andre (s. 36). Svaret på spørsmålet i overskriften kommer imidlertid først i kapittel 2, ”Så hva betyr det da egentlig?”. Det

inneholder en inngående analyse av partikkelens bruk samt et tosiders skjema over dens semantiske nettverk (s. 114–115). Skjemaet har tre forgreninger fra det prototypiske sentrum, klassifisert etter hvor det diskursive ansvar, det vil si ansvaret for å gjennomføre diskursen etter dens normer, ligger: A: initiativreplikker, hvor den talende tar på seg dette ansvaret; B: narrative replikker, hvor ansvaret er delt med samtalepartneren, og V: (slik er bokstavrekkefølgen i det russiske alfabetet!) reaktive replikker, hvor den talende i større eller mindre grad fraskriver seg dette ansvaret. Alle tre har videre forgreninger og subforgreninger – vi skal her bare gå i detalj for den sistnevnte, reaktive replikker, som har fem underforgreninger: I: mangel på samarbeid fra den talende (for eksempel manglende evne til å gi et fyldestgjørende svar, for å nevne en subforgrening under denne igjen), oppgivelse av det diskursive ansvar, enten II: ufrivillig eller III: frivillig, IV: utmelding fra diskursen, og V: avslutning av diskursen.

Deretter viser han, over åtte og en halv side med liten skrift (118–126), hvordan han tenker seg partikkelens artikkel i en énspråklig ordbok. Dette er et eksempel på en forklaring som både er uttømmende og brukervennlig, og som inneholder elementer av like stor interesse for vanlige lingvister som for leksikografer.

I artikkelen presenteres først lemmaets funksjon i relativt enkle vendinger i en nærmest kåserende stil:

Modalpartikkel. Forandrer formål eller status for det utsagn den er relatert til, uten å forandre dets form. [...] For eksempel: *Nu, govori!* [imperativ av *govorit* 'å snakke' – KRH] 'gir ordet' til adressaten og oppfordrer ham til å bryte tausheten, ikke være redd for å uttale seg osv., slik at fortelling blir mulig. Med andre ord, *nu* oppfordrer ikke til handlingen som sådan, men til opprettholdelsen av en sammenhengende, meningsfylt, målrettet diskurs som legger *forpliktelse* på deltagerne. [...] Uten å forandre sin egenart, oppfører *nu* seg forskjellig i **innledende replikker** (initiativreplikker), i **fortelling**, og i **svar** på spørsmål eller **motsvar** til forutgående utsagn.

Så følger en ramme, ”Overblikk over *nu*”, med innholdsfortegnelse over det følgende – hovedkategoriene nevnt ovenfor, og fra en til fem underkategorier med sine etiketter under dem, og deretter følger selve ordforklaringen. Hver hovedkategori har igjen en forklarende innledning, og deretter følger subkategorier med spesifisering av funksjonen og eksempler på den. En stor ramme kalt ”Kan – kan ikke?” inneholder eksempler på ”negativt språklig materiale”, kontekster hvor *nu* **ikke** kan brukes. For nytten av slikt ”negativt” materiale henviser han til den russiske lingvisten og leksikologen Ščerba (s. 117, fn. 95), som imidler-

tid hadde normativt uakseptable konstruksjoner i tankene, mens Rivelis viser at *nu* objektivt sett ikke forekommer i en del kontekster.

Kapittel 3, ”Mot den tospråklige ordbok”, utgjør den sentrale delen av avhandlingen. Det starter med en kritikk av to forskjellige leksikografiske tilnæringsmåter – den som tar som utgangspunkt at lemmastrukturen i en tospråklig ordbok skal tilsvare strukturen i en énspråklig ordbok, og den som baserer seg på at hovedmålet skal være oversettelse. En representant for den første i vår del av verden er Valerij Berkov, og for den andre Bo Svensén. Rivelis kritiserer den første, og viser i et *kejs-stadi* (russisk for *case study*) hvordan Berkov 1987 forklarer russisk *figura* med ni betydninger, spesifisert ved semantiseringer eller emne/stilmarkør (person, avbildning, tegning/skjema, retorisk figur geometrisk figur osv.), hvorav de sju første oversettes til norsk med *figur*, og bare de to siste (sjakkbrikke, billedkort i kortstokk) oversettes med andre ord (s. 133–134). Som den motsatte ytterlighet viser han det ekvivalensbaserte derivatet av samme artikkel (for svensk, for enkelhets skyld) hvor han slår sammen de sju første i en oversettelse med figur uten noen former for semantisering eller diasystematisk markør, mens han i prinsippet beholder de to siste som betydning 2 og 3. ”En slik presentasjon”, sier Rivelis, ”forutsetter av brukeren har full tillit til leksikografen og ikke tviler på at det svenske ordet *figur* også i virkeligheten er ekvivalent til det russiske *figura* i alle bruksmåter” (s. 135), og flittige ordboksbrukere kan jo erfare at de rokkes i sin tillit til leksikografer. Som en gyllen middelvei, underveis til den tospråklige ordbok ”med et menneskelig ansikt” foreslår han å ordne de oversettelsesekvivalente betydningene etter et tilnærmet semantisk nettverk: 1: abstrakt form (geometrisk figur, retorisk figur o.a), 2: antropomorf form (avbildning, kroppsform o.a.) 3: gestalt (person), i stedet for å liste dem opp som en ”inventarliste” (s. 136–137). (En lignende modell, også basert på kognitiv lingvistikk, men i en langt smalere fremstilling, finner man i Runde og Kristoffersen 2006.)

Videre i kapitlet følger kritikk av en rekke mer eller mindre inherente svakheter ved tradisjonelle tospråklige ordbøker. De fleste av dem er slike som hyppige ordboksbrukere vil kjenne fra før, og det kan tidvis virke som om forfatteren slår inn åpne dører, men det er uansett utført en grundig og nitid analyse av problemene. Det gjelder bl.a. at de før nevnte inventarlistene av betydninger med tilhørende semantiseringer gir brukeren inntrykk av at semantiseringene tilsvarende betydninger. Et eksempel (s. 144–146) er definisjonen av verbet *vyjti* ’gå ut’ i et av Jurij Apresjans leksikografiske verker (Apresjan 1995), med 19 betydninger fordelt på ni grupper. Til tross for denne detaljerte oppdelingen, langt

mer finmasket enn i store ordbøker, har hverken lemmaet selv eller noen av betydningsgruppene fått angitt noen betydning (med unntak, naturligvis, for de tre gruppene som bare inneholder én betydning). Rivelis' alternative forklaring er at verbet betegner en forflytning fra den talendes nærsfære, og at denne nærsfære er definert i mindre grad som lokalitet i rommet enn som en funksjonell relasjon til det subjekt som forflytter seg. Dermed kan han forklare eksempler som ikke kan bringes inn under noen av Apresjans betydninger, som "[’Etter fem dagers omstreifing i ørkenen’] ekspedicija *vyšla* k oazizu” ’... kom ekspedisjonen til en oase’, hvor bruken av dette verbet (som også vil forvirre en norsk russiskstudent) betegner at ekspedisjonen har forflyttet seg ut av et område som funksjonelt representerte vansker og farer.

Betydning 6 med eksemplet *vyjti замуž* (hvor komponenten *za* er en preposisjon og *muž* ’ektemann’) er semantisert som ’vstupit’ v brak’ ’inngå ekteskap’ og skiller seg dermed radikalt fra de andre, mens den kognitivt sett inneholder den samme konseptualisering av ’bevegelse ut fra en nærsfære, definert av konkrete eller mentale grenser’ – i dette tilfellet ’barndomshjemmet’, ’foreldreomsorgen’ el. lign. – noe som forøvrig stemmer vel overens med den sentrale metaforen STATES ARE LOCATIONS hos Lakoff og Johnson 1980 (Rivelis s. 146, fn. 110).

Sitt eget alternativ viser han i en ny versjon av artikkelen om *nu*, skrevet for en produksjonsordbok beregnet på engelsktalende, med engelsk tekst og oversettelser (s. 169–178).

En produksjonsordbok er ifølge Rivelis et fåfengt mål å sette seg. Ordene i målspråket ’høyresiden’) må følges av grammatisk informasjon, hvilket fører til en rekke gjentakelser. Og grammatisk informasjon er bare et minimum – helst skal man også ha konstruksjonsmønstre, prosodisk informasjon osv. Selv om han erkjenner at plasshensyn ikke er noe problem i en elektronisk ordbok, avviser han å gi slik informasjon på ’høyresiden’ som fullstendig urealistisk – ikke så mye av tekniske grunner, som av leksikografiske prinsippgrunner: det er bare i en kognitivt basert ordbok at disse elementene kan finne sin naturlige plass i ordboksartikkelen (s. 186).

Påstanden kan synes noe svakt underbygget. I fotnote 128 på s. 187 nevner han igjen umuligheten av å gi full kombinatorisk informasjon for alle ord på ’høyresiden’, siden denne vil måtte gjentas ’hver gang disse ordene dukker opp i ordboken som oversettelsesekvivalenter’. I en elektronisk ordbok vil dette selvsagt ikke være nødvendig – den vil være ordnet som en database, og kombinatorisk informasjon for ordene i målspråket trenger bare å finnes som én enkelt post som kalles opp etter behov. Det er ikke noe i veien for å få plass til en ganske omfattende

ordbok av denne typen på en av disse små lommedatamaskinene som også kan brukes til telefonsamtaler. Men uansett åpner hans løsningsforslag, som presenteres med uventet lite brask og bram på side 187, store vyer. Løsningen er å gi samtidig tilgang til to tospråklige kognitivt baserte ordbøker, for eksempel russisk-engelsk og engelsk-russisk. Da vil man kunne løse det problemet han på foregående og samme side presenterer ved bruk av én tospråklig kognitivt basert ordbok: en bruker som ønsker å oversette *dietičeskij stol* til engelsk, vil i den før omtalte *stol*-artikkelen (s. 65–67) under betydningen 'kind of fare' finne ekvivalentene *dietary cooking/kitchen*, men vil ikke kunne finne ut om det går an å bruke *diet cooking/cuisine* i samme betydning, eller om *menu* er anvendelig i noen av disse kollokasjonene. Et oppslag i den engelsk-russiske ordboken vil derimot gi disse opplysningene og flere til. Begge ordbøker må være elektroniske – det er implisitt.

Tanken er besnærende, desto mer som det allerede finnes vel utbygde prosjekter som anvender en lignende teknikk for kombinerte oppslag: WordNet (<http://wordnet.princeton.edu/>). Den leksikografiske målsetningen for WordNet ligger langt fra kognitiv lingvistikk – den er hovedsakelig opptatt av paradigmatisk informasjon: synonymi, hyponymi, hypernymi, meronymi osv., og betydningene regnes opp i "inventarlistene". Men det er utviklet teknikker for sammenkobling av flere wordnets (et godt eksempel er MultiWordNet med sammenkobling av engelsk og italiensk: <http://multiwordnet.itc.it/>), og det foregår utstrakt internasjonalt samarbeide for oppbygging av wordnets med tilnærmet samme omfang og inventar: EuroWordNet, BalkanWordNet. Et tilsvarende prosjekt for kognitivt baserte ordbøker (eller en kognitiv komponent i WordNet, men det ville antagelig være vanskelig å innpasse i den eksisterende strukturen) ville vært uhyre interessant.

Etter å ha presentert disse optimale modeller går forfatteren over til å beskrive tilpasninger: problemer ved lineær presentasjon av ikke-lineære relasjoner i det semantiske nettet og adaptering til mindre formater, med bl.a. to nye versjoner av den engelskspråklige *nu*-artikkelen. En annet viktig trekk ved en kognitivt basert ordbok er at piktogrammer med de billedskjemaer kognitiv lingvistikk gjør seg bruk av, vil ha en naturlig plass i artiklene (s. 208–211). Her kunne han ha ført vyene enda lengre – i en elektronisk basert ordbok vil en teknikk som SVG (Scalable Vector Graphics, www.w3.org/Graphics/SVG/) ikke bare kunne reprodusere nettverksskjemaer som det omtalte tosidsskjemaet i en hvilken som helst størrelse, men også forstørre deler av skjemaet etter brukerens valg, og endog kunne vise den relevante delen av ordboksartikkelen på eller ved dette området i skjemaet. Jeg kjenner ikke til at teknikken er

brukt i leksikografi tidligere, men Birnbaum 2003, hvor det beskrives hvordan den er brukt for å vise relasjoner mellom deler av middelaldermanuskripter med såkalt ”blandet innhold”, kan gi et inntrykk av den.

Fjerde og siste kapittel er, som forfatteren selv sier i det engelske resyméet, ”somewhat detached from the general orientation toward the bilingual dictionary” (s. 373). Det dreier seg om en rekke mindre spørsmål: idiomer, kollokasjoner, flerordslemmaenes plassering osv., som vi skal la ligge her.

Hoveddelen av boka, kapitlene 1 til 3, utgjør et overbevisende argument for å anvende prinsipper fra kognitiv lingvistikk i utarbeidelsen av ordbøker. (Avhandlingen har fått det svenske *Kungl. Vitterhetsakademiens* pris.) Framstillingen fortjener et langt større publikum enn den kan få i sin russiske språkdrakt. I sin nåværende form krever den mye av leseren, siden den antar full fortrolighet både med russisk, engelsk og svensk for at leseren kan verdsette forfatterens analyser. (Denne anmelder trodde han forsto svensk et hakk bedre enn russisk, men støtte på analyser av et par for ham temmelig ugjennomtrengelige svenske uttrykk.) En nedskåret engelskspråklig versjon, kanskje uten svenske eksempler, ville utvilsomt få et publikum. Der kunne muligens også implikasjonene for elektroniske ordbøker drøftes videre – det er tydelig at dette er et aspekt som forfatteren er klar over, men som faller utenfor rammen satt for avhandlingen.

I tillegg til at leksikografer vil finne mye å glede seg over, vil også de som er interessert i analyse av diskurspartikler og preposisjoner kunne ha nytte av Rivelis avhandling.

Boken er velordnet og lett å finne fram i. Foruten hovedkapitlene inneholder den en liste over forkortelser, engelsk resymé på 14 sider, den vanlige litteraturlisten, navnerregister, saksregister og ord- og frase-register over engelske, svenske og russiske ord. Hovedkapitlene begynner med en innholdsfortegnelse med sidetall over underkapitlene, og de fleste underkapitlene begynner med noe som var vanlig i vitenskapelig litteratur for hundre år siden eller så, men nå stort sett er glemt: overskrifter/stikkord for seksjoner i underkapitlet skrevet fortløpende (dvs. i ett avsnitt) med sporadiske sidetall, mens selve seksjonene ikke alltid har overskrifter.

Litteratur

- Apresjan, Ju. D 1995: *Izbrannye trudy, tom 2. Integral'noe opisanie jazyka i sistemnaja leksikografija*. Moskva: Škola "Jazyki russkoj literatury" [Sit. etter det anmeldte verk].
- Berkov, Valerij 1987: *Russisk-norsk ordbok*. Redaktører Siri Sverdrup Lunden og Terje Mathiassen. Moskva: Russkij jazyk.
- Birnbaum, David: Computer-Assisted Analysis and Study of the Structure of Mixed Content Miscellanies. *Scripta & e-Scripta* 1 (2003), s. 15–64. Elektronisk versjon:
<<http://www.ceeol.com/aspx/issuedetails.aspx?issueid=78aece8e-62f9-45d2-a9d6-376c531c2aa2&articleId=d3b386cf-60eb-4dfe-b441-133711291460>>
- Lakoff, George og Mark Johnson 1980: *Metaphors we live by*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- RAS 1985: *Russko-angliskij slovar'*. Moskva: Russkij jazyk.
- Runde, Ålov & Kristian Emil Kristoffersen 2006: Preposisjonen *til* mellom lingvistisk teori og leksikografisk praksis. *Norsk lingvistisk tidsskrift* 24, 3–25.

Kjetil Rå Hauge
Førsteamanuensis
Inst. for litteratur, områdestudier og europeiske språk
Universitetet i Oslo
Boks 1003 Blindern, N-0315 Oslo